

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

С 30

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 31 травня 2018 р.*)

Колектив авторів:

Деменчук О.В. (головний редактор), Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Калініченко М.М.,
Кінашук А.В., Константінова О.В., Косолапов В.І., Кучма Т.В., Михайлова Є.В.,
Мізін К.І., Орел І.І., Павлова О.І., Павловська Л.О., Потапчук С.С., Тарасюк Н.Ю.,
Тропіна Н.П.

Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні:

С 30 колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2018. – 212 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 1).

Lexical semantic derivation in typological perspective: collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (Ed.). – Rivne : RSUH, 2018. – 212 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 1).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені дослідженню семантичної деривації лексики в типологічному висвітленні. На матеріалі різноструктурних мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, типи вторинної номінації, процеси граматикизації, транспозиції, транстермінологізації.

The collective work focuses on the study of lexical semantic derivation from a typological perspective. Based on the languages of different structures (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, Turkish), the paper deals with the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, strategies and mechanisms of semantic shifts, types of secondary designation, processes of grammaticalization, transposition, and transterminologization.

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

© Автори публікацій, 2018

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. ТИПОЛОГІЯ МОДЕЛЕЙ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ	6
Мізінь К.І. ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	30
Тропина Н.П. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СПОСОБ ПОПОЛНЕНИЯ СЛОВАРЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ	48

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В СПОРІДНЕНИХ ТА НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	61
Кінащук А.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	73
Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ ЯК ЗНАКИ ПЕРВИННОГО І ВТОРИННОГО СЕМІОЗИСУ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	88
Павлова О.І. СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	100
Павловська Л.О. ПОБАЖАННЯ ЯК ЗНАКИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	112
Потапчук С.С. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ЧИСТОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	122

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ В МОВАХ РІЗНИХ ТИПІВ**

Белоусова Т.П. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ УНИВЕРБАЦИЯ: ОТ ФРАЗЕОЛОГИЗМА К СЛОВУ	131
Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОЦЕСАХ СЕМАНТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ ОПОДАТКУВАННЯ	152

Косолапов В.И. СЕМАНТИКА НАИМЕНОВАНИЙ ДОЛЛАРА В АМЕРИКАНСКОМ СЛЕНГЕ	164
Михайлова Є.В. СЕМАНТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	172
Орел І.І. ОБРАЗНА ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	179
Тарасюк Н.Ю. КОНЦЕПТУАЛЬНА ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ У СЛОВОТВОРЧІЙ ПАРАДИГМІ ФРАНЦУЗЬКОГО АД'ЄКТИВА	190
СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	
Калініченко М.М. ВІЛЬЯМ БЛЕЙК ТА МОВНА РЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)	199

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В СПОРІДНЕНИХ ТА НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Аладько Д.О.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)

Аналіз мотиваційних моделей лексичних одиниць різного рівня, зокрема моделей семантичної деривації, й надалі залишається важливою складовою частиною сучасних лінгвістичних студій. Вивчення механізмів номінації, мотиваційних основ найменування об'єктів оточуючого світу набуває особливої значущості в світлі антропоцентричної парадигми дослідження мовних одиниць. Явище мотивації та теорія номінації перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників [Арутюнова 1999; Блэк 1990; Вежбицкая 1990; Гак 1988; Лакофф 1990; Левицкий 2006; Телия 1988; Barcelona 2005; Grady 2007; Lakoff 2006; Lakoff 2008; Trask 1999 та інші].

Об'єктом дослідження цієї статті є номінації предметів матеріальної культури в англійській та українській мовах, **предметом** розгляду – семантична деривація найменувань артефактів, зокрема моделі метафоричного перенесення номінацій лексико-тематичної групи “посуд”. Попри значну кількість наукових праць, що стосуються семантичної динаміки та моделей семантичної деривації, актуальним залишається питання зіставного аналізу мотиваційних моделей в різних лінгвокультурах, що дозволяє краще зрозуміти світосприйняття різних етносів на когнітивному рівні.

Метою статті є аналіз закономірностей вторинної номінації на основі метафоричного перенесення значення на матеріалі лексико-тематичної групи “посуд” в англійській та українській мовах в семантичному та лінгвокультурологічному аспектах. Загальною метою

підпорядковуються такі завдання: виявити та зіставити метафоричні моделі розвитку вторинної номінації ЛТГ “посуд” у двох мовах, проаналізувати механізм виникнення цих назв, виявити шляхи утворення номінацій артефактів у плані їх семантичної динаміки, з’ясувати деякі види системних відношень, характерних для лексичних парадигм, що аналізуються.

Будь-який предмет матеріальної культури є об’єктом реального світу з певними властивостями та характеристиками, які можуть стати мотиваційною основою для його найменування. Мотиваційна ознака номінації при цьому не обов’язково є об’єктивно найбільш значущою, але стає визначальною з точки зору номінатора.

Метафора є універсальним явищем людської мови. Її універсальність виявляється в просторі і часі, в структурі мови і у функціонуванні, вона притаманна усім мовам і в усі епохи, охоплює всі аспекти мови і її функціональні різновиди [Гак 1988: 11]. Не дивлячись на значне різноманіття людського суспільства, способів мислення та реакцій, у фізичному та психічному устрої людини є природна подібність, яка дозволяє існувати універсальним метафорам [Уилрайт 1990: 98].

Метафора визначається як семантичний процес, при якому форма мовної одиниці чи оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої подібності при відображенні у свідомості людини [Тараненко 1988: 108]. Не дивлячись на значну кількість наукових праць, що присвячені метафорі, власне семасіологічні питання, що пов’язані з функціонуванням метафори в словниковому складі мови, залишаються недостатньо вивченими [Левицкий 2006: 328].

Модель метафоричного процесу складається із сутностей і взаємодії між ними, які розуміються як відношення, що встановлюються суб’єктом метафоризації між сутностями, їх ознаками й асоціативними комплексами [Телия 1988: 36-37], метафора, як результат відношень між двома значеннями, є яскравим прикладом динаміки у сфері лексичної семантики.

Згідно з теорією інтеракції М. Блека, метафора є результатом семантичної взаємодії між метафоричним терміном та його контекстом, між джерелом та мішенню перенесення [Блэк 1990: 153-172]. Відповідно до прагматичної точки зору П. Грайса та Д. Серля, метафора, завдяки застосуванню серії прагматичних принципів, може бути звужена до буквального значення [Barcelona 2005: 677].

У другій половині минулого століття в лінгвістиці з'явилося нове трактування феномену метафори, що була пов'язана з когнітивним напрямом дослідження мовних одиниць. Якщо когнітивна лінгвістика є вивченням того, яким чином мова відображає інші аспекти людського пізнання, то метафора є однією з найкращих ілюстрацій таких відношень [Grady 2007: 188]. Когнітивна теорія метафори була запропонована у роботі Дж. Лакоффа та М. Джонсона [Лакофф 1990: 387-415]. Метафора допомагає людині розуміти нові складні чи абстрактні ідеї, беручи за основу знайомі сфери знання; метафора є не просто мовним явищем, а питанням мислення, концептуалізації світу; наша повсякденна поняттєва система, в межах якої ми живемо, метафорична за своєю суттю. Дж. Лакофф вказує на традиційні помилки у підході до розуміння мови: буденна мова є буквальною, а не метафоричною; лише буквальна мова може бути істиною; усі дефініції у лексиконі є буквальними, а не метафоричними [Lakoff 2006: 186]. Більшість концептуальних метафор є підсвідомими, їх використовують автоматично, навіть не замислюючись про це [Lakoff 2008: 25]. Когнітивна метафора співвідноситься з тим, яким чином ми сприймаємо світ [Trask 1999: 123]. Метафоричне перенесення передбачає наявність сфери джерела та сфери мішені, в процесі метафоризації структура ідеалізованої когнітивної моделі джерела переноситься на відповідну структуру мішені [Лакофф 1996: 181].

Метафора потрібна не тільки для того, щоб, завдяки отриманому найменуванню, зробити думку доступною для інших людей; вона необхідна нам самим для того, щоб об'єкт став доступним нашій думці [Ортега-и-Гассет 1990: 71]. В основі метафори є специфічний атрибут, особлива ознака, яка належить денотату мовного знака. Для когнітивної лінгвістики важливішим є вивчення того способу мислення, якій дозволяє висловлюванню мати те значення, яке воно має. Відповідно до останнього твердження існує чітка відмінність між концептуальною метафорою та метафоричним виразом: концептуальна метафора може бути виражена різними лінгвістичними та невербальними засобами (слово, речення, жест). Метафора є проєкцію (перенесенням) із зони джерела на мішень, при цьому проєкція є односпрямованою (на відміну від теорії взаємодії М. Блека) [Barcelona 2005: 677-678]. Е. Маккормак говорить про метафору як про процес такої співвіднесеності референтів, у результаті якого виникає семантична концептуальна аномалія

[Маккормак 1990: 380]. Метафора є прагматичним відхиленням висловлювання, а метафорична істинність співіснує з буквальною хибністю. У той же час П. Рікер зазначає, що метафоричний смисл – це не семантична колізія, а її розв'язок, тобто встановлення нової семантичної правильності [Рікер 1990: 452].

Особливості зовнішнього вигляду та асоціативна подібність до інших об'єктів навколишньої дійсності є одним з основних мотивів номінації предметів посуду. О. Ю. Малюк, досліджуючи номінації посуду української мови, доходить до висновку, що метафоричні процеси при утворенні найменувань предметів посуду є значно менш поширеними, ніж метонімічні [Малюк 2000: 7]. Причину зазначеного явища ми вбачаємо в специфіці самої лексико-семантичної групи. Народній свідомості значно легше категоризувати та позиціонувати посуд з огляду на матеріал виготовлення, вміст, функціональне призначення та інші моделі, що пов'язані із суміжністю (метонімією), ніж із подібністю до чогось іншого. У той же час назви посуду значно активніше підлягають метафоризації в процесі розвитку вторинної номінації самих найменувань посуду.

Проблема співвіднесеності метафори та порівняння була порушена ще Аристотелем. Сучасні дослідники як підтримують подібне розуміння феномену метафори, так і критикують. Н. Д. Арутюнова, говорячи про безсумнівну близькість метафори до образного порівняння, зауважує, що метафора лаконічна, вона скорочує мовлення і, за рахунок перетину ознак двох суб'єктів, надає, на відміну від порівняння, ознаці константності: "Метафора – це вирок без судового розгляду, висновок без мотивування". У парадигматичному плані метафора протиставляється порівнянню за ознаками наявності/відсутності ідентифікації об'єктів і постійного/тимчасового характеру ознаки [Арутюнова 1999: 353-357]. Зведення метафори до прихованого порівняння не дає можливості пояснити усі випадки такого перенесення через те, що не враховуються асоціації і конотації, які майже завжди наявні в метафоричних утвореннях, порівняння є однозначним, не залишає ніяких сумнівів та нечіткостей. А. Вежбицька, зіставляючи обидва механізми, говорить про наявність заперечення в глибинній структурі (стосовно посуду експліцитно це може бути виражено, наприклад, фразою *Це не людина, а барило*) [Вежбицька 1990: 147].

В. М. Телія зазначає, що по суті метафора є моделлю, що виконує в мові ту ж функцію, що і словотвірна модель, тільки більш складну,

таку, що діє “приховано” і нестандартно. Критерієм розмежування типів метафор дослідниця використовує призначення, функцію, виділяючи ідентифікуючі, предикатні, оцінно-експресивні та образно-естетичні метафори. Резюмуючи аналіз метафори, дослідниця вважає, що метафоризація – це процес, який приводить до отримання нового знання про світ під час надання йому мовних форм шляхом використання вже наявних у мові найменувань [Телия 1988]. Окрім номінативної, образної та експресивно-оцінної, метафора виконує в мові концептуальну функцію, яка є здатністю формувати нові концепти з уже сформованих понять.

В українській мові найменуванням людини мотивуються засвідчені в діалектній лексиці назви із значенням “два з’єднані між собою горщики із спільним вухком посередині, щоб носити їжу в поле”: *близьнета* [МДСЗГ: 71]; *близнята* [СДУГОО: 17]; *близнета* [ГГ: 26]; *дзвинята* [СБГ: 1, 211]. Основою метафоричного перенесення при утворенні зазначених номінацій є асоціація двох однакових горщиків із людьми-близнюками.

В англійській мові до номінацій посуду, що пов’язані з найменуванням людини, можемо віднести *tall boy* “висока пляшка” [EDD: 6, 23]. Мотиваційною ознакою в даному випадку може бути стрункість, як характерна риса хлопчачої фігури, що підтверджується експлікованим атрибутом *tall*. Метафора може виникати не тільки на основі прямої подібності, але й завдяки загальному ставленню людини до об’єкта. Номінація *rugby cup* виникає як результат асоціації маленької чашки (на відміну від предмета посуду звичайного розміру) з пігмеєм (на відміну від людини звичайного зросту) [DA: 259].

Найменування предметів посуду (чи частини посуду), що є похідними від назв частин тіла, наявні і в англійській, і в українській мовах. Антропоморфізм є одним з трьох універсальних типів метафоризації, а соматичний код культури є найдавнішим і найважливішим.

Зазначимо повністю ідентичні номінації, які в обох мовах базуються на одному образі: *шия* (шийка), *neck* “верхня звужена частина посуду”; *вухо*, *ear*, *lug* (діал. “вухо”); *ручка*, *hand* “пристосування у вигляді невеликої дужки, за яку тримають предмет”; *плече*, *shoulder* “верхня частина опуклості горщика” [ВТССУМ; CED]. Референт “верхня звужена частина посуду; місце, де відкривається вмістище” отримує у зіставляваних мовах схожі, але

різні назви: *gorlo; mouth; throat* [ВТССУМ; CED] “отвір глечика, пляшки тощо” (пор. з лат. *guttus, gutturnium* “римський глечик, чи інше вмістище з вузькою шийкою”, що є похідним від “горло” [DA: 138]). Соматичною лексикою мотивоване і найменування “виступаючої частини вмістища, призначеної для наливання” – *носик; beak* [ВТССУМ; CED]. У поліських говірках української мови засвідчена назва ідентична англійській – *дзубка, дзюбка* “виїмка на вінцях глечика” [СПГ: 66]. Самі ж вінця отримують найменування, що є розвитком полісемії соматичної лексики, лише в англійській мові: *lip* [CED]. Українське ж *вінця* вербалізує подібність референта до предмета побуту (вінець). У поліських говірках зафіксована також номінація *берег, бриж* [СПГ: 36], що пов’язує вінця посуду із природним утворенням. Така асоціація має за основу порівняння в народній свідомості предмета посуду з водою. В англійському найменуванні *claw beaker* поєднується метафора та метонімія: ніжка келиха має специфічний вигляд і асоціюється з кігтем (метафора), ця частина предмета сприймається як характерна особливість і стає мотиваційною ознакою метонімії “частина – ціле” [DA: 71].

Виникнення подібних назв може бути інтерпретоване за допомогою формул Дж. Міллера, розвинутих в роботах Д. Серля [Серль 1990], який називає такі метафори реляційними. Існує певне відношення між *головою, тілом людини і вухом (носом, ротом, рукою, шиєю)*, яке подібне до відношення між *предметом посуду і ручкою (носиком, горлом) – голова : ніс = чайник : носик*. Це відношення у свідомості людини вербалізується в мовних одиницях, які перестають сприйматись як метафора (перетворюються в “мертву” метафору) і стають єдиною назвою певного референта навколишнього світу. У пропорційній метафорі тема й оболонка позначають скоріше відношення, а не самі об’єкти, тим самим відношення не більш, але і не менш важливі для метафори, ніж самі об’єкти. При цьому, якщо українська мова за допомогою словотвірних засобів дещо видозмінює соматизми (залишаючи їх мотиваційною ознакою номінацій посуду) – *носик, шийка, ручка*; то англійська мова використовує найменування частин тіла без змін, користуючись лише засобами семантичної деривації.

Процес отримання найменування власне “соматизми – предмет посуду” засвідчений в діалектах англійської мови – *thumb* [GHWP: 94] та археологічних термінах – *palm cup* [DA: 231]. Зазначені номінації

мотивовані зовнішньою подібністю невеликого вмістища для пиття та великого пальця руки та долоні.

Наступне коло ієрархії світу за класифікацією М. Е. Рут [Рут 2008] становлять предмети побуту, що оточують людину в повсякденному житті (в домі, у дворі тощо). Номінації посуду, що є дериватами від назв побутових речей, наявні в обох зіставлюваних мовах. Перенесення найменування в даних назвах відбувається на основі подібності предметів при чуттєвому сприйнятті. В англійській мові такими назвами є *bell* [EDD: 1, 687], *drum* [CEDD: 11], які вербалізують подібність предмета посуду (горщик, чайник) до дзвона, барабана. Схожість вмістища та дзвона вербалізована і в складених найменуваннях *bell crater*, *bell beaker*, у яких, разом із категоріальною назвою (*crater*, *beaker*), вживається уточнюючий компонент, що актуалізує подібність об'єкта до дзвона [DA: 32; 86]. У складеній номінації *funnel beaker* реалізується подібність до димаря [DA: 125]. Назва предмета посуду може відображати подібність не тільки до конкретного об'єкта, але і до матеріалу: в номінації *parchment ware* вербалізується схожість із пергаментом [DA: 233]. Ще одним прикладом поєднання метафори та метонімії (метафтонімії) є найменування *eggshell ware*, у якому тонкі стінки посуду порівнюються з яечною шкарлупою (метафора) і стають мотиваційною ознакою метонімії “частина – ціле” [DA: 104]. Метафоричне перенесення може бути спричинене не тільки зовнішньою подібністю, а й загальною асоціацією: англійська назва *puzzle jug* “керамічний глечик з декількома дірками” отримав найменування завдяки порівнянню способу використання такого предмета посуду із загадкою (необхідно здогадатись, яким чином з нього пити, щоб рідина не пролилась) [DA: 259].

Посуд може отримувати назву і завдяки подібності до іншого предмета посуду. Семема *frying-pan* внаслідок розвитку вторинної номінації позначає “неглибоке кругле вмістище”, яке вживалось лише в ритуальних цілях. Мова в даному випадку йде не про розширення значення, а про метафору, оскільки найменування мотивоване саме зовнішньою подібністю до сковороди при зовсім іншому функціональному призначенні [DA: 123-124]. З іншим вмістищем предмет посуду асоціюється і в номінації *butt beaker* “високий кубок, за формою схожий на діжу” [DA: 50].

В українській мові завдяки асоціації з предметами побуту номінуються *каганець* “велика чарка”, *пушка* “металева банка”,

лампка “маленька чарка” (хоча в останньому прикладі можливою є інтерференція з польською мовою) [ВТССУМ], які відображають певну схожість (в сприйнятті людини) предмета посуду з іншим об’єктом. Подібність реалізована і в словотвірному дериваті *стовбун* “високий горщик з прямими вінцями” [ВТССУМ].

Наведені вище номінації є ідентифікаційними метафорами, що належать до тої значної за кількістю групи, яка ніяк не пов’язана з оцінкою. Прикладом оцінно-експресивної метафори при перенесенні “побут – предмети посуду” може бути українська номінація *черепок* “невеликий, старий, надбитий, низької якості горщик, чашка, миска” [ВТССУМ], яка вербалізує подібність предмета посуду до непотрібного уламка.

В обох зіставляваних мовах предмети посуду можуть отримувати найменування завдяки асоціації з об’єктами навколишнього середовища (природним утвореннями, тваринами, рослинами). Найбільш численними є номінації, що пов’язані з назвами тварин. Мотиваційною ознакою в даному випадку є не зовнішня подібність предмета посуду до тварини, а загальне сприйняття об’єкта і схильність людської свідомості використовувати для іменування назви добре знайомих об’єктів навколишнього світу. Біоморфний код культури відображає уявлення людини про навколишній її тваринний і рослинний світ [Красных 2002: 245]. В. Г. Гак зазначає, що при перенесенні у сферу матеріальних предметів назви тварин позначають різноманітні нескладні речі, механізми [Гак 1988: 18]. Так, посуд більшого розміру може асоціюватись із твариною більшого розміру, відповідно невелике вмістище – з невеликою твариною. За такою моделлю утворюються українські НП: *кабан* “глиняний горщик” [СБГ: 1, 332]; *киця* [СБГ: 1, 347]; *кобиличка* “котелок” [СБГ: 1, 362]; *цуцик* “маленька пляшечка” [СДУГОО: 75]; *баранчик* “глиняна посудина для подавання на стіл горілки” [ВТССУМ]; *бик* “великий казан” [ВТССУМ]; *герун* “глек з відбитим верхом” (від діал. “віл з короткими тупими рогами”) [ВТССУМ]. Назва посуду може відображати і зовнішню подібність (за тою чи іншою ознакою у сприйнятті людини) об’єкта до тварини. Номінації *бусол* “велика пляшка з довгою шийкою” [СЗГ: 1, 39] та *гусак* “пляшка з високою шийкою” [МДСЗГ: 105] реалізують таку подібність.

Для англійської мови також характерна асоціація посуду та тварин: *hen* “горщик” [EDD : 3, 141]; *cow* “глечик” (у даному випадку

можлива також асоціація молоко у корови – молоко в глечичку) [UOSWP: 38]; *kid* “невелика чашка” [GHWP: 50]; *pony* “невелика склянка для вина, чарка” [CED]. Порівняймо в останніх двох номінаціях: козеня та поні (*маленький* кінь) – маленьке вмістище.

Цікавою є асоціація сервізу з твариною та її дитинчатами: *hen and chickens, cat and kittens* [EDD: 1, 581; 538]. Чайник чи кавник в даному випадку порівнюється із куркою чи котом, а чашки – із курчатами чи кошенятами, загалом же, сервіз сприймається як курячий чи котячий виводок.

Із фітономінаціями пов’язане виникнення найменування *thistle glass* “круглий бокал” [CED] та ЛСВ *тиква* “череп’яна посудина з вузьким горлом” [ВТССУМ]. Англійська назва вербалізує подібність бокала до квітки чортополоху, українське *тиква* мотивоване подібністю до гарбуза (можливий також варіант розширення значення “вмістище з гарбуза – будь-яке схоже на нього вмістище”). Значно продуктивнішою є зворотна модель, коли рослина отримує найменування, що мотивоване назвою посуду.

Природними утвореннями мотивовані номінації *бунька* “глиняна посудина з вузьким горлом та опуклими боками” (від діал. *буня, бунька* “булька на воді, мильна бульбашка”) [МДСЗГ: 77] – актуалізована зовнішня подібність; *save* “чотиригранна пляшка” [CED: 1, 547] – загальна асоціація пляшки та печери як умістищ.

Семантична деривація, зокрема метафоричне перенесення, є джерелом номінації предметів матеріальної культури в обох досліджуваних мовах. Перспективою подальшого дослідження є виявлення інших напрямків семантичної динаміки та залучення до аналізу інших лексико-тематичних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. – (Язык).
- Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153-172.
- Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 133-152.
- Гак В. Г. Метафора : универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языках и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11-26.

- Красных В. В.* Этнопсихология и лингвокультурология: Курс лекций / Виктория Владимировна Красных. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.
- Лакофф Дж.* Когнитивное моделирование (Из книги “Женщины, огонь и опасные предметы”) / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. Сборник. [пер. с англ. и нем.]. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143-184.
- Лакофф Дж.* Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387-415.
- Левицкий В. В.* Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
- Маккормак Э.* Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 358-386.
- Малюк О. Ю.* Систематологічний та культурологічний аспекти номінації посуду в сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. Ю. Малюк. – Донецьк, 2000. – 23 с.
- Ортега-и-Гассет Х.* Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68-81.
- Рикер П.* Живая метафора / П. Рикер // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 435-455.
- Рут М. Э.* Образная номинация в русской ономастике / Мария Эдуардовна Рут. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 192 с.
- Серль Д.* Метафора / Д. Серль // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 307-341.
- Тараненко А. А.* Языковая семантика в ее динамических аспектах / Александр Анисимович Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 254 с.
- Телия В. Н.* Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языках и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26-52.
- Уилрайт Ф.* Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 82-109.
- Barcelona A.* Metaphor / A. Barcelona // Strazny Ph. Encyclopedia of Linguistics. – New York : Fitzroy Dearborn, 2005. – P. 677-678.
- Grady J.* Metaphor / J. Grady // Geeraerts D. The Oxford handbook of cognitive linguistics. – Oxford : OUP, 2007. – P. 188-213.

- Lakoff G.* The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Cognitive linguistics : Basic readings / [Ed. by D. Geeraerts]. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2006. – P. 185-238.
- Lakoff G.* The neural theory of metaphor / G. Lakoff // The Cambridge handbook of metaphor and thought / [Ed. by R.W. Gibbs]. – Cambridge : CUP, 2008. – P. 17-38.
- Trask R. L.* Key concepts in language and linguistics / Robert Lawrence Trask. – London and New York : Routledge, 1999. – 256 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І ДОВІДНИКІВ

- ВТССУМ* – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – [Електронний ресурс] // АВВУУ Lingvo 12 [Електронний ресурс] : електронний словарь. – 4,7 Gb. – АВВУУ Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.
- ГГ* – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я.Закревська]. – Львів : Обласна книжкова друкарня, 1997. – 232 с.
- МДСЗГ* – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк. // Українська діалектна лексика. Збірник наукових праць / [ред. кол. І. Г. Матвіяс, П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипка]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
- СБГ* – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / Михайло Йосипович Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 1984. – 496 с. ; – Ч. 2. – 1984. – 516 с.
- СДУГОО* – Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : ОДПІ, 1958. – 78 с.
- СЗГ* – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 2000. – XXIV + 354 с. ; – Т. 2. – 2000. – 458 с.
- СПГ* – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / Панас Силович Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
- СЕД* – Collins English Dictionary. – [Електронний ресурс] // АВВУУ Lingvo 12 [Електронний ресурс] : електронний словарь. – 4,7 Gb. – АВВУУ Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12

- см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.
- CEDD* – Gepp E. A contribution to an Essex dialect dictionary / E. Gepp. – London : Routledge, 1891. – 80 p.
- DA* – Kipfer B. A. Dictionary of artifacts / B. A. Kipfer. – Oxford : Blackwell Publishing, 2007. – 346 p.
- EDD* – Wright J. The English Dialect Dictionary : 6 vol. / J. Wright. – London : Published by Henry Frowde, 1898 – 1905. – Vol. 1. – 1898. – 864 p. ; – Vol. 3. – 1902. – 698 p. ; – Vol. 6. – 596 p. + Supplement. – 179 p.
- GHWP* – Cope W. A glossary of Hampshire words and phrases / W. Cope. – London : Trubner, 1883. – 104 p.
- UOSWP* – Lawson R. Upton-On-Severn words and phrases / R. Lawson. – London : Trubner, 1884. – 35 p.

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 1

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN TYPOLOGICAL PERSPECTIVE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 1

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 11,2. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27